

Ένας μύθος, τρεις συγγραφείς: Ο Αμφιτρύωνας κατά Πλάτο, Μολιέρο και Χάινριχ φον Κλάιστ

«**Π**οιος άνθρωπος δεν γνωρίζει αυτόν που μοιράστηκε το κρεβάτι του με τον Δία, τον Αμφιτρύωνα από το Άργος, που γέννησε κάποτε ο Αλκαίος, ο γιος του Περσέα και είναι τώρα πατέρας του Ηρακλή;» Έτσι αρχίζει η τραγωδία *Ηρακλής Μαινόμενος* του Ευριπίδη. Μιλά ο Αμφιτρύωνας και αυτοσυστήνεται: πρώτα πρώτα λέει ότι υπήρξε «σύλλεκτρος» του Δία, κοιμήθηκαν δηλαδή με την ίδια γυναίκα, την Αλκμήνη· κατόπιν αναφέρει την καταγωγή του από το Άργος, τον πατέρα του Αλκαίο, τον παππού του Περσέα και τέλος τον γιο του Ηρακλή. Μπορεί ο Αμφιτρύωνας να έμεινε στην παγκόσμια λογοτεχνία ως ο θνητός πατέρας του Ηρακλή, ο Ευριπίδης όμως τον βάζει να προτάσσει ως βασικό στοιχείο της ταυτότητάς του το ότι μοιράστηκε τη συζυγική κλίνη με τον Δία.

Η πρώτη αναφορά στον μύθο του Αμφιτρύωνα γίνεται στο έργο *Ασπίς* του επικού ποιητή Ησιόδου, τον 7ο αιώνα π.Χ. Δύο αιώνες αργότερα μιλά για τον Αμφιτρύωνα ο Πίνδαρος. Και οι τρεις τραγικοί ποιητές έγραψαν τραγωδία είτε με τον τίτλο *Αμφιτρύων* είτε με τον τίτλο *Αλκμήνη*. Φυσικά δεν θα μπορούσε να αδιαφορήσει η Αρχαία Κωμωδία για τον συγκεκριμένο μύθο: διαθέτουμε αποσπάσματα από έναν *Αμφιτρύωνα* του Αρχιππου και από μία *Νύκτα μακράν* (στην οποία θα επανέλθουμε) του κωμικού ποιητή Πλάτωνα.

Από αριστερά: Μολιέρος, Πλάυτος, Χάινριχ φον Κλάιστ

Μετά την αρχαιότητα, η ιστορία του Αμφιτρυώνα ενέπνευσε γύρω στα σαράντα θεατρικά έργα: ενδεικτικά αναφέρω την *Κωμωδία των παρεξηγήσεων* του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, τους *Δίδυμους της Βενετίας* του Κάρλο Γκολντόνι, τον *Αμφιτρυώνα* 38 του Ζαν Ζιροντού και τον *Εραστή* του Χάρολντ Πίντερ. Επέλεξα σήμερα να σας παρουσιάσω τρία κωμικά ποιητικά έργα με τον ίδιο τίτλο *Αμφιτρυών*: του ρωμαίου κωμικού ποιητή Πλάυτου, του γάλλου θεατρικού συγγραφέα Μολιέρου και του γερμανού ρομαντικού δραματουργού Χάινριχ Φον Κλάιστ. Το πρώτο γράφτηκε γύρω στο 190 π.Χ., το δεύτερο το 1668 και το τρίτο το 1807. Η επιλογή μου βασίστηκε στο γεγονός ότι το πρώτο έργο επηρέασε το δεύτερο και το δεύτερο το τρίτο.

Μα γιατί τόσο ενδιαφέρον γι' αυτήν την ιστορία; Είπαμε ότι ο Αμφιτρυώνας ήταν εγγονός του Περσέα. Παντρεύτηκε την πανέμορφη Αλκμήνη και πήρε προίκα τη βασιλεία των Μυκηνών. Ο ίδιος ήταν βασιλιάς της Τίρυνθας. Αμέσως μετά το γάμο ή λίγο αργότερα (αυτό εξαρτάται από τον κάθε συγγραφέα) κήρυξε πόλεμο εναντίον των Τηλεβόων και του αρχηγού τους Πτερελάου οι οποίοι είχαν σκοτώσει τα αδέλφια της Αλκμήνης. Από τον

πόλεμο αυτόν επέστρεψε νικητής. Μέχρι στιγμής τίποτε το ιδιαίτερα ενδιαφέρον. Όσο έλειπε ο Αμφιτρύωνας στον πόλεμο, ο Δίας κοιμήθηκε με την πανέμορφη Αλκμήνη. Η Αλκμήνη όμως ήταν μια γυναίκα πιστή στον σύζυγό της και κάθε ποιητής που καταπιάστηκε με την ιστορία τους βιάζεται να υπερασπιστεί την τιμιότητά της. Πώς κατάφερε λοιπόν ο Δίας να αποπλανήσει μια πιστή κι ερωτευμένη γυναίκα; Απλώς πήρε τη μορφή του άντρα της!

Από εδώ ξεκινά η κωμωδία του Πλαύτου που μας ενδιαφέρει. Ο Πλαύτος έζησε από το 250 έως το 184 π.Χ. περίπου και μαζί με τον Τερέντιο αποτελούν τους δύο σημαντικότερους ρωμαίους κωμικούς ποιητές. Συνέθεσε γύρω στα είκοσι έργα. Ανήκει στη γενιά της Νέας Κωμωδίας. Επηρεάστηκε κυρίως από τον Μένανδρο και επηρέασε με τη σειρά του ολόκληρο το ευρωπαϊκό κωμικό θέατρο. Το έργο του *Αμφιτρύων* ξεκινά με τον Ερμή. Ο θεός μάς εξιστορεί τα προ του δράματος γεγονότα και μας πληροφορεί ότι η Αλκμήνη είναι έγκυος αλλά τη στιγμή αυτή βρίσκεται στο κρεβάτι με τον Δία ο οποίος έχει πάρει τη μορφή του Αμφιτρύωνα. Ο ίδιος ο Ερμής έχει μεταμορφωθεί στον Σωσία, τον πιστό δούλο του Αμφιτρύωνα, και φυλάει την πόρτα της εισόδου. Η νύχτα επιμηκύνθηκε κατ' εξαίρεση για να μπορέσει ο Δίας να απολαύσει περισσότερο την αγκαλιά της Αλκμήνης. (Στο σημείο αυτό αξίζει να πούμε ότι η έμπνευση του Πλαύτου είναι η κωμωδία *Νυξ μακρά* που αναφέραμε.) Και ο Ερμής συνεχίζει: «Ο Αμφιτρύωνας σήμερα κι ο σκλάβος που τη μορφή του πήρα, θα γυρίσουν απ' το στρατό. Για να μπορείτε αμέσως να μας αναγνωρίζετε [εσείς οι θεατές], θα βάλω μικρό φτερό στη σκούφια μου, ο πατέρας [μου ο Δίας] μια χρυσή φούντα στο καπέλο του, όμως δεν θα 'χει ο Αμφιτρύωνας ένα τέτοιο σημάδι. Εξάλλου αυτά δεν θα τα βλέπουν οι

άνθρωποι του σπιτιού, μα εσείς μονάχα». Η θεατρική ψευδαίσθηση συμφωνήθηκε λοιπόν και τώρα μπορεί πλέον ν' αρχίσει η πλοκή.

Καταφθάνει ο Σωσία, χαρακτηριστικός τύπος φοβιτσιάρη δούλου της Νέας Κωμωδίας, και αντικρύζει στην πόρτα του σπιτιού του... τον εαυτό του! Η έκπληξή του γίνεται ακόμη μεγαλύτερη καθώς ο Ερμής τον ξυλοφορτώνει άγρια επειδή υποστηρίζει ότι είναι ο Σωσία! Φθάνει λοιπόν στο σημείο να αμφισβητήσει τον ίδιο του τον εαυτό και την ύπαρξή του! Ο διάλογος που ακολουθεί αγγίζει τα όρια του σουρεαλισμού μολονότι γράφτηκε τον 2ο αιώνα π.Χ.

Δεν είναι τυχαίο ότι το όνομα του Σωσία κατέληξε στα ελληνικά να σημαίνει αυτόν που μοιάζει ακριβώς σε κάποιον. Το μοτίβο του Σωσία χιλιοαντιγράφηκε στη μεταγενέστερη λογοτεχνία και τον κινηματογράφο. Αξίζει εδώ να αναφερθούν οι ελληνικές ταινίες με τη Βλαχοπούλου, τη Βουγιουκλάκη, τον Παράβα, τον Χατζηχρήστο, όπου η ομοιότητα ενός άσημου ανθρώπου με κάποιον διάσημο τον σπρώχνει να τον υποδυθεί και μέσα από κωμικές καταστάσεις να οδηγηθεί τελικά στον εξευτελισμό και την αποκάλυψη της αλήθειας.

Συνεχίζουμε. Αφού έδιωξε τον Σωσία, ο Ερμής αποκαλύπτει τη συνέχεια του έργου: ο Αμφιτρύωνας θα επιστρέψει έξαλλος και θα κατηγορήσει την Αλκμήνη για απιστία. Εκείνη θα πάρει χίλιους όρκους για την αθωότητά της. Ο Δίας όμως θα αποκαταστήσει τη γαλήνη του ζευγαριού. Στο τέλος του έργου, η Αλκμήνη θα γεννήσει δίδυμα, τον γιο του Αμφιτρύωνα που συνέλαβε προτού φύγει για τον πόλεμο και τον γιο του Δία που συνέλαβε απόψε. Και ο Αμφιτρύωνας θα τα μάθει όλα από το στόμα του ίδιου του Δία.

**Ο Δίας, με τη μορφή του Αμφιτρύωνα, ερωτοτροπεί με την Αλκμήνη Cornelis Bos, Michiel
Coxie Rijksmuseum Amsterdam <https://tinyurl.com/w482t6t>**

Στην επόμενη σκηνή, ο Δίας αποχαιρετά την Αλκμήνη και αμέσως εμφανίζεται ο Αμφιτρύωνας με τον Σωσία. Έχει ακούσει την ιστορία του δούλου του, αλλά βεβαίως δεν τον πιστεύει. Ενώ περιμένει ενθουσιώδη προϋπάντηση από την Αλκμήνη, εκείνη παραξενεμένη τον ρωτά γιατί επέστρεψε τόσο σύντομα. Η παρεξήγηση δεν αργεί να δημιουργηθεί. Η Αλκμήνη επικαλείται τις μαρτυρίες του υπηρετικού προσωπικού και ο Αμφιτρύωνας φεύγει για να αναζητήσει

τους δικούς του μάρτυρες υπεράσπισης στέλνοντας ταυτόχρονα τον Σωσία να φέρει τον αξιωματικό του στρατοπέδου.

Επανεμφανίζεται ο Δίας (μεταμορφωμένος πάντα) για να διορθώσει τα πράγματα. Η Αλκμήνη τον απειλεί με διαζύγιο αλλά εκείνος καταφέρνει να την ηρεμήσει. Της λέει ότι όλα ήταν ένα αστείο και της ζητά ταπεινά συγγνώμη. Εκείνη τον συγχωρεί. Ο Δίας καλεί τους πάντες σε τραπέζι για να γιορτάσει την επιστροφή του στο σπίτι. Εν τω μεταξύ επιστρέφει ξανά ο Αμφιτρύωνας μόνος του και έρχεται αντιμέτωπος με τον μεθυσμένο Ερμή (μεταμορφωμένο σε Σωσία), ο οποίος του συμπεριφέρεται αναιδέστατα. Στο σημείο αυτό το κείμενό μας έχει ένα κενό τριακοσίων περίπου στίχων. Υποθέτουμε ότι θα εμφανίζονταν οι δύο Αμφιτρύωνες και οι δύο Σωσίες και θα ζητούσαν από τον αξιωματικό του στρατοπέδου να κρίνει ποιοι είναι οι αληθινοί. Οι τελευταίοι εκατόν δώδεκα στίχοι περιέχουν την αναγγελία της γέννας. Η δούλα Βρομία περιγράφει έντρομη στον Αμφιτρύωνα πόσο γρήγορα και θαυμαστά έλαβε χώρα η γέννα των διδύμων εν μέσω βροντών και αστραπών. Ο Δίας επιβεβαιώνει τα λόγια της δούλας και αποκαλύπτει τα πάντα στον Αμφιτρύωνα.

Το έργο του Πλάυτου αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του γραμματειακού είδους της Νέας Κωμωδίας, όπως προαναφέραμε. Είναι χωρισμένο σε πέντε πράξεις και εκτείνεται σε 1.146 στίχους (ας μην ξεχνάμε ότι λείπουν αρκετοί). Διαθέτει πρόλογο εκφωνημένο από θεό για τα προ του δράματος γεγονότα και μετατοπισμένο πρόλογο μετά την πρώτη σκηνή για τα όσα θα διαδραματιστούν μέχρι το τέλος του έργου. Ο *Αμφιτρύωνας* του Μολιέρου είναι χωρισμένος σε τρεις πράξεις και εκτείνεται σε 1.943 στίχους. Την ίδια τρίπρακτη διάρθρωση με τον Μολιέρο ακολουθεί και ο Χάινριχ Φον Κλάιστ αλλά η κωμωδία εκείνου είναι εκτενέστερη κατά τετρακόσιους δεκαεννέα στίχους.

Με τον Μολιέρο η ευρωπαϊκή κωμωδία φθάνει στο απόγειό της. Ο Jean-Baptiste Poquelin ή αλλιώς Μολιέρος γεννήθηκε στο Παρίσι το 1622 και πέθανε πενήντα ένα χρόνια αργότερα. Ξεκίνησε την καριέρα του ως ηθοποιός. Έγραψε τριάντα έργα στα οποία πρωταγωνίστησε. Το 1668, έπειτα από διετή ανάρρωση λόγω ασθενείας, παρουσίασε επί σκηνής τρεις κωμωδίες: στις 13 Ιανουαρίου τον *Αμφιτρύωνα* (ο ίδιος έπαιξε τον ρόλο του Σωσία), στις 18 Ιουλίου τον *Georges Dandin* και στις 9 Σεπτεμβρίου τον *Φιλάργυρο*.

Με το έργο του αυτό ο Μολιέρος κάνει υπαινικτική κριτική στον Louis XIV και την παράνομη σχέση του με την Mme de Montespan, η οποία δυστυχώς δεν διέθετε την τιμιότητα και την αρετή της Αλκμήνης. Ο Μολιέρος βασίζεται στην κωμωδία του Πλάυτου αλλά επιφέρει τις δικές του αλλαγές, οι οποίες είναι σύμφωνες με το ιδιαίτερο αναγνωρίσιμο ύφος του. Διαβάζοντας κανείς τον *Αμφιτρύωνα* του Μολιέρου είναι σίγουρος ότι διαβάζει μια αυθεντική

κωμωδία του Μολιέρου και όχι μια γαλλική μετάφραση του Πλαύτου. Ο Γάλλος δραματουργός βρήκε όλα τα στοιχεία της έμπνευσής του στο λατινικό κείμενο αλλά το αφομοίωσε και το αναδημιούργησε.

Το έργο ξεκινά με ένα διάλογο ανάμεσα στον Ερμή και τη Νύχτα. Της μεταφέρει μια παράκληση του Δία: να καθυστερήσει λίγο να παραδώσει τη θέση της στην Ημέρα. Ο λόγος είναι προφανής: μια καινούργια αγάπη την οποία θέλει να απολαύσει για μια νύχτα μόνο αλλά για μια νύχτα που θα διαρκέσει περισσότερο. Ο Μολιέρος εμπνέεται εδώ από τον Λουκιανό, τον σατιρικό συγγραφέα του 2ου αι. μ.Χ.: στον 14ο *Θεών διάλογο*, ο Λουκιανός βάζει τον Ερμή να μεταφέρει το ίδιο αίτημα του Δία στον Ήλιο.

Πίσω πάλι στο έργο του Μολιέρου. Η υπόθεση εξελίσσεται όμοια με το έργο του Πλαύτου. Ο Σωσίας επιστρέφει για να αναγγείλει τη νίκη του Αμφιτρύωνα στην Αλκμήνη και συναντά στο κατώφλι του σπιτιού τον Ερμή μεταμορφωμένο στον εαυτό του. Εδώ θα παρακαλούσα να δούμε μια εμπνευσμένη αλλαγή του Μολιέρου: βάζει τον Σωσία να κάνει πρόβα στο τι θα πει στην Αλκμήνη. Ο μονόλογος του Πλαύτου μετατρέπεται σε διάλογο στον Μολιέρο μεταξύ του Σωσία και... του φαναριού του. Ο Σωσίας γίνεται έτσι χαρακτηριστικός μολιερικός ήρωας.

Η σημαντικότερη καινοτομία του Γάλλου συγγραφέα σε σχέση με τον ρωμαίο κωμικό ποιητή είναι η καμαριέρα της Αλκμήνης, η Κλεάνθη. Στον Πλαύτο ονομαζόταν Θεσσάλα και ήταν βωβό πρόσωπο (δεν πρέπει να τη συγχέουμε με τη Βρομία, τη δούλα που αναγγέλλει στο τέλος τη γέννηση των διδύμων). Ο Μολιέρος λοιπόν όχι μόνο της αλλάζει όνομα αλλά της δίνει και ρόλο κάνοντάς τη σύζυγο του Σωσία. Έτσι δημιουργούνται επιπλέον κωμικές καταστάσεις χάρη σε αυτό το νέο τρίγωνο Ερμή-Σωσία-Κλεάνθης. Οι υπόλοιπες αλλαγές αφορούν στον ιστορικό χρόνο του έργου (αμέσως μετά την πρώτη νύχτα του γάμου), στο δώρο που φέρνει ο Αμφιτρύωνας στην Αλκμήνη, στη συγγενική σχέση εκείνης με τον αρχηγό του στρατοπέδου (αδερφός της και όχι ξάδερφος) και στους μάρτυρες υπεράσπισης του Αμφιτρύωνα. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Μολιέρος είχε το ελεύθερο να πλάσει όπως επιθυμούσε το χαμένο επεισόδιο της κωμωδίας του Πλαύτου. Για παράδειγμα, εξαιρετικά κωμική είναι η σκηνή όπου ο Σωσίας καλείται να επιλέξει τον αληθινό Αμφιτρύωνα: πηγαίνει λοιπόν με το μέρος του Δία, ο οποίος τον προσκαλεί σε δείπνο, λέγοντας «μόνος αληθινός Αμφιτρύωνας είναι όποιος κάνει το τραπέζι»! Από εδώ η λέξη «*Amphitryon*» κατέστη συνώνυμη του οικοδεσπότη σε όλες τις ξένες γλώσσες. Υπάρχει ακόμη μια καινοτομία για την οποία θα μιλήσουμε πιο κάτω.

Περνάμε τώρα στην τελευταία κωμωδία, ο πλήρης τίτλος της οποίας είναι *Αμφιτρύων: μια κωμωδία σύμφωνα με τον Μολιέρο*. Ο Γερμανός δραματικός συγγραφέας Χάινριχ φον Κλάιστ καταπιάνεται σε αυτήν την ρομαντική κωμωδία με το θέμα της διπλής προσωπικότητας και της απάτης, ένα θέμα που θα τον απασχολήσει ξανά ένα χρόνο αργότερα, το 1808, στην αριστουργηματική *Σπασμένη στάμνα*. Ο Φον Κλάιστ έγραψε τον δικό του *Αμφιτρύωνα* με σκοπό να «διορθώσει» ένα κενό που άφησε ο Μολιέρος στο έργο του. Στην 3η σκηνή της Α' πράξης του έργου του Μολιέρου, ο Δίας ζητά από την Αλκμήνη να θεωρήσει ότι τη νύχτα αυτή την επισκέφθηκε ο εραστής και όχι ο σύζυγός της. Εκείνη βρίσκει παράλογο τον διαχωρισμό, όμως ο Δίας την παρακαλεί να το κάνει.

Δεν θέλει να πιστέψει ότι η Αλκμήνη απλώς ασκούσε τα συζυγικά της καθήκοντα. Από αυτήν την όμορφη καινοτομία εμπνεύστηκε ο Χάινριχ Φον Κλάιστ για να γράψει το δικό του έργο και να επεκτείνει τον συλλογισμό του Μολιέρου. Η 4η σκηνή της Α' πράξης, αλλά κυρίως η 5η σκηνή της Β' πράξης, αποτελούν ένα αληθινό ρομαντικό ξέσπασμα του γερμανού δραματουργού. Η σκηνή είναι πολύ μεγάλη. Η Αλκμήνη πείθεται από τον Δία σε τέτοιο σημείο ώστε, όταν στο τέλος της ζητείται να επιλέξει τον αληθινό Αμφιτρύωνα, εκείνη πέφτει στην αγκαλιά του Δία! Ο Αμφιτρύων ομολογεί με λύπη ότι η γυναίκα του αγαπά κάποιον άλλο («ο Αμφιτρύωνάς της είναι αυτός», λέει) και ο Δίας, αφού πανηγυρίσει την επιτυχία του εραστή έναντι του συζύγου, αποκαλύπτει την αλήθεια. Το έργο τελειώνει με τον αναστεναγμό της Αλκμήνης προτού λιποθυμήσει από ντροπή.

Το έργο αυτό καταδίκασε έντονα ο Γκαίτε, ενώ το υπερασπίστηκε πολύ αργότερα ο Τόμας Μαν. Ο Χάινριχ φον Κλάιστ το έγραψε σε ηλικία τριάντα ετών, τέσσερα μόλις χρόνια προτού αυτοκτονήσει. Θεωρώ πως η κριτική στάθηκε άδικη απέναντί του. Ο Χάινριχ φον Κλάιστ κατάργησε τον μολιερικό πρόλογο με τους θεούς, διατήρησε πιστά τη σχηματική υπόθεση που του ήταν απαραίτητη σε τέτοιο βαθμό ώστε να θεωρηθεί το έργο του αντιγραφή ή και μετάφραση της κωμωδίας του Μολιέρου και διοχέτευσε όλη του τη δημιουργικότητα στις δύο ερωτικές σκηνές. Έδωσε πολύ μεγαλύτερο ρόλο στην Αλκμήνη, η οποία σχεδόν χάνεται στο έργο του Μολιέρου, μελετώντας σε βάθος την ψυχολογία της ερωτευμένης γυναίκας και μετέτρεψε μια ξεκαρδιστική φαρσική κωμωδία με πρωταγωνιστή ουσιαστικά τον Σωσία σε ένα έργο σοβαρών φιλοσοφικών αναζητήσεων. Για τον Χάινριχ φον Κλάιστ βασικό ήταν να νικήσει ο έρωτας. Και ασφαλώς νικά στο έργο του.

Η ανάλυσή μας θα μπορούσε να επεκταθεί και σε άλλους *Αμφιτρύωνες*. Όμως ας σταθούμε εδώ. Ελπίζω να έδειξα τα βασικά σημεία προβληματισμού του κάθε συγγραφέα οι οποίοι, αντλώντας από ένα κοινό μύθο, κατάφεραν ο

καθένας με τη δική του γραφή να παρουσιάσουν μέσα από αυτόν διαφορετικά πράγματα.